

«Նոր ժամանակի կրթություն» ՀԿ

**ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԴԱՍԸՆԹԱՑ**

**ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔ**

**Հետազոտության թեման՝ «Սովորողների մեջ արժեքային
համակարգի ձևավորումը առարկայի դասավանդման
ընթացքում»**

Առարկան՝ Դասվար

Հետազոտող ուսուցիչ՝ Մանուշակ Մելքումյան

**Ուսումնական հաստատություն՝ ՀՀ Արարատի մարզի
Նորաբացի Մ. Ապելյանի անվան միջն. դպրոց**

Երևան 2022

Բովանդակություն

Ներածություն..... 3

ԳԼՈՒԽ 1.

ԱՐԺԵՔՆԵՐՆ ԻԲՐԵՎ ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆԻ

ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ՎԱՐՔԻ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉՆԵՐ

1.1 Արժեքային համակարգի ձևավորումը տարրական դպրոցում..... 5

ԳԼՈՒԽ 2.

ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆԻ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ՄԱՅՐԵՆԻԻ
ԴԱՍԱԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

2.1 Մայրենիի դասագրքերն իբրև արժեհամակարգի ձևավորման հիմք..... 14

2.2 Արժեհամակարգի ձևավորմանը միտված աշխատանքները..... 21

2. 3 Դասավանդման մեր փորձից..... 25

Եզրակացություններ.....33

Առաջարկություններ..... 34

Գրականության ցանկ.....35

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդկային հասարակության ստեղծած հոգևոր և նյութական արժեքները բնութագրում են հասարակության զարգացման մակարդակը և փոխանցվում սերնդեսերունդ: Մարդկային բարձրագույն արժեքների ձևավորման ամենակարևոր դարբնոցը դպրոցն է: Ուսումնառության ողջ գործընթացում աշակերտները ձեռք են բերում ոչ միայն բազմապիսի գիտելիքներ, կարողություններ, աշխարհաճանաչողություն, այլև անձնային բարձր որակներ: Դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացը ուսումնական գործընթացի սուբյեկտների փոխգործակցության արդյունք է, որի արդյունավետությունը պայմանավորված է և՛ արժեքների յուրացման նկատմամբ սովորողների գործունեությամբ, և՛ այդ գործընթացը կազմակերպող ուսուցչի փորձառությամբ: Կրտսեր դպրոցականների զարգացման գործընթացում հոգեբանական խորքային փոփոխությունները վկայում են նշված տարիքային փուլում երեխայի զարգացման լայն հնարավորությունների մասին: Այս ժամանակահատվածում երեխայի զարգացման ներուժն իրականացվում է՝ ճանաչելով շրջակա աշխարհը, ձեռք բերելով հասարակական գործունեության սեփական փորձը:

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը

Արդիականությունը պայմանավորված է կրտսեր դպրոցականի արժեհամակարգի ձևավորման կարևորությամբ և այդ գործընթացում մայրենիի դասագրքի նյութերի ուսումնասիրման գործընթացի ընձեռած հնարավորություններով: Հասարակական կյանքի տեղաշարժերը մանկավարժներին թելադրում են նոր մոտեցումներ հանդես բերել մայրենիի դասավանդման գործընթացում, դրա միջոցով՝ արժեքային վերաբերմունքի ձևավորման նկատմամբ: Այս առումով կարևորվում և առաջնային նշանակություն է ստանում կրտսեր դպրոցականների համագործակցային, փոխըմբռնման, ինքնուրույնության և արժեկողմնորոշիչ այլ կարողությունների ձևավորումը: Կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորման բովանդակային և գործնական կողմերի քննությամբ էլ պայմանավորված է թեմայի արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակը

Ուսումնասիրության նպատակն է մայրենիի դասագրքերում գետեղված նյութերի ուսումնասիրման ճանապարհով կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորմանը միտված մեթոդական ցուցումների մշակումը:

Հետազոտության խնդիրները

ա. սահմանել արժեքները՝ իբրև կրտսեր դպրոցականների գործունեության ու վարքի կողմնորոշիչներ,

բ. ուսումնասիրել և ներկայացնել գրքի դերը կրտսեր դպրոցականի անձի զարգացման գործում,

գ. ուսումնասիրել մայրենիի դասագրքերը՝ որպես կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորման հիմք,

դ. հետազոտել կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորմանն առնչվող աշխատանքները մայրենիի դասընթացում,

ե. փորձագիտական հարցումներով պարզել մայրենիի դասագրքի դերը երեխայի արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացում:

Հետազոտության մեթոդները

Հետազոտության թեմայի ուսումնասիրման ընթացքում կիրառել ենք հետևյալ մեթոդները՝

- տեսական՝ թեմային վերաբերող մանկավարժական գրականության, մայրենիի և առարկայական չափորոշիչների ու ծրագրերի, ուսումնամեթոդական ձեռնարկների ուսումնասիրում,
- էմպիրիկ՝ դասալսումներ և դրանց վերլուծություն, փորձարարական դասերի վարում և վերլուծություն, հարցախույզ աշակերտների հետ, , արդյունքների վերլուծություն:

Ուսումնասիրությունն իրականացրել ենք Արարատի մարզի Նորաբացի Մ.Ապելյանի անվան միջնակարգ դպրոցի III և IV դասարաններում:

ԳԼՈՒԽ 1.

ԱՐԺԵՔՆԵՐՆ ԻԲՐԵՎ ԿՐՏՍԵՐ ԴՄՈՏՍԱԿԱԿ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ՎԱՐՔԻ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉՆԵՐ

1.1 Արժեքային համակարգի ձևավորումը տարրական դպրոցում

Երեխայի դաստիարակության առաջնային խնդիրներից է արժեքային համակարգի ձևավորումը, որն անհնարին է հիմնավորել առանց նյութական և հոգևոր արժեքների միջև տարբերության հստակեցման: Մանկավարժների համար առաջնային խնդիր է դառնում նյութական և հոգևոր արժեքների ձևավորման ռազմավարության մշակումը թե՛ դաստիարակության, թե՛ սոցիալականացման մակարդակներում:

Արժեքները շրջապատող աշխարհի օբյեկտների հատուկ սոցիալական որոշարկումներ են, որոնք բացահայտում են դրանց դրական և բացասական նշանակու- թյունը մարդկանց համար: Արտաքուստ արժեքը հանդես է գալիս որպես առարկայի և երևույթի հատկություն, որը հատուկ է օբյեկտին ներքին կառուցվածքի շնորհիվ, որքանով օբյեկտը ներքաշված է մարդու հասարակական կեցության մեջ՝ դառնալով սոցիալական հարաբերությունների կրող¹: Արժեքը դառնում է կրտսեր դպրոցականի դաստիարակության ու դպրոցական հարմարման կարևոր առաջնիչ գործոն²:

Ինչպես ողջ աշխարհում, Հայաստանում ևս ներկայումս արժեքային կրթությունը հասարակությանը մտահոգող խնդիրներից մեկն է: Մեզանում արժեքային կրթության նկատմամբ ավանդաբար ընդունված է հետևյալ մոտեցումը. դպրոցն ու ծնողները փորձում են բարոյական, արժեքային ժառանգությունը փոխանցել գալիք սերնդին՝ նրանց մեջ լավ և կարևոր արժեքներ սերմանելով: Արժեքային կրթության նոր՝ արևմտյան մանկավարժության մեջ մշակված մոտեցման հիմքում մտածական հմտությունների ձևավորման սկզբունքն է: Ըստ այդմ՝ աշակերտներին պետք է օգնել

¹ Փիլ իսովայ սկան բառարան, Երևան, 1975, էջ 41-42:

² Ценности как основа социализации и воспитания,
https://studme.org/146911324110/pedagogika/tsennosti_kak_osnova_sotsializatsii_vospitaniya.

ինաստավորելու որոշակի արժեքներ, այսինքն՝ նրանց պետք է խրախուսել սեփական կենսափորձի և զանազան հարցադրումների միջոցով որոշել, թե իրենք ինչպիսի՛ մարդ են ուզում դառնալ և ինչպիսի՛ արժեքներ կրել: Առաջինը երբեմն ձևական բնույթ է կրում, երբ լսում են լավ արժեքների՝ ազնվության, արդարության և այլնի մասին, բայց հասարակական միջավայրում հաճախ ականատես լինում արժեքների խախտմանը: Մյուս կողմից էլ նոր մոտեցումը ազատական է, և կարող է վտանգ լինել, որ ազատ ընտրության և բարոյական ընդունված արժեքների ու պարտավորությունների միջև նախապատվությունը տրվի առաջինին: Ուստի պետք է կարևորել այս մոտեցումների խելամիտ միահյուսումը:

Գոյություն ունեն արժեքների տարբեր դասակարգումներ: Արժեքների դասակարգման տեսանկյունից կարևորվում է ոչ միայն հոգևոր, այլև նյութական արժեքների ճիշտ գնահատման, ճանաչման հիմնախնդիրը:

Ուսումնական գործընթացը ձևավորում է ոչ միայն արժեքային կողմնորոշումներ, այլև արժեքային-գնահատողական վերաբերմունք բոլորի, այդ թվում՝ ընտանիքի անդամների նկատմամբ³:

Երեխայի արժեքային համակարգը ձևավորվում է դաստիարակության և սոցիալականացման գործընթացում: Մանկավարժական գործընթացը բնութագրվում է որպես մանկավարժի ու աշակերտի, անհատի և սոցիումի գործունեություն, որի ընթացքում երեխայի մեջ տեղի է ունենում դրական փոփոխություն:

Կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորումը դիտարկվում է արժեքների ընկալման, արժեքային կողմնորոշումների կայունացման գործընթացում, որն արտահայտվում է ուսուցչի և աշակերտի համատեղ գործունեության կազմակերպման միջոցով: Նշված գործընթացը դիտարկվում է որպես անձի կողմից այս կամ այն արժեքի յուրացում: Ըստ Մ. Ռոկիչի՝ արժեքը բնորոշվում է որպես անձի համոզ- մունք, որը վարքի դրսևորման որոշակի միջոց է կամ կեցության վերջնական նպա- տակ և նախընտրելի է անձնական կամ սոցիալական տեսանկյունից⁴:

³Воспитание у младших школьников ценностного отношения к семье в условиях общеобразовательной школы, <https://mir-nauki.com/PDF/67PDMN418.pdf>.

⁴ Rokeack M., The nature of human values, New York, 1973, p. 10-11.

Ուսուցման գործընթացում սովորողների արժեհամակարգի ձևավորումը տեղի է ունենում մանկավարժության ներգործության միջոցներով, որոնք իրականացվում են մանկավարժական նպատակաուղղված գործընթացում աշակերտների տարիքային առանձնահատկությունների հաշվառմամբ: Նմանօրինակ ներգործությունը իրականանում է դիդակտիկական նպատակահարմարության սկզբունքով: Այլ բնորոշմամբ արժեհամակարգի ձևավորումը սովորողի կողմից արժեքների յուրացման գործընթացն է, որը իրականանում է մանկավարժական նպատակաուղղված և հետևողական ներգործության արդյունքում ու հարստացում է երեխայի հոգևոր աշխարհը՝ նպաստելով անձի համակողմանի զարգացմանը: Արժեհամակարգի ձևավորումը տևական գործընթաց է և իրականանում է աստիճանաբար ուսումնական և արտաուսումնական, մասնավորապես ուսումնական առարկաների յուրացման գործընթացում:

Կրտսեր դպրոցական տարիքը բնորոշվում է համակարգային մի շարք փոփոխություններով: Այս տարիքում են ձևավորվում վարքի և գործունեության նոր մեխանիզմներ, դրդապատճառներ, պահանջումներ և բազմաթիվ հետաքրքրություններ, որոնք հիմք են ստեղծում արժեքների և նորմերի յուրացման համար: Այս տարիքը նաև ճանաչողության գործունեության ակտիվացման փուլ է, որի ընթացքում ձևավորվում է գնահատողական և վերլուծական վերաբերմունք շրջակա միջավայրի նկատմամբ: Այս տարիքում մտածողությունը թռիչքային զարգացում է ապրում. այն այլևս միայն պատկերացումներով չի իրականանում, համակարգային բնույթ է ստանում, «շրջելիություն» է ձեռք բերում, այսինքն՝ հնարավորություն է ստեղծվում փոխել մտքի ուղղությունը, ասենք՝ վերադառնալ խնդրի նախնական պայմաններին: Էապես նվազում է եսակենտրոնությունը. երեխան կարողանում է այլ օբյեկտների, մարդկանց դիրքերից ընկալել իրավիճակը⁵:

Կրտսեր տարիքի մյուս առանձնահատկությունը ընդօրինակումն է: Նրանք շատ են սիրում կրկնել ու վերարտադրել մեծերի շարժումները, վարքի ձևերը: Նրանց ընդօրինակման առաջին օբյեկտը ուսուցիչն է, որը նրանց համար դառնում է ամենա-

⁵ Պետրովսկի, Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն և, Երևան, 1974, էջ 27:

բարձր հեղինակությունը: Ցավոք, երեխաները ընդօրինակում են նաև բացասական երևույթները, ուստի չափահասները պետք է խուսափեն բացասական վարքի ձևերից: Կրտսեր տարիքի մյուս բնորոշ գիծը կոլեկտիվիզմն է, համատեղ աշխատանքի մեջ ներգրավվելը: Նրանք ձգտում են ամեն ինչով աչքի ընկնել, արժանանալ հասակակիցների և ուսուցիչների գովասանքին: Ուսուցչի խրախուսանքից ավելի ակտիվ ու նախաձեռնող են դառնում:

Մրան հակառակ, ընկերներից ետ մնալը, պարսավանքի արժանանալը, նրանց մեջ առաջացնում են բացասական հուզական վիճակներ, հոգեկան ակտիվության անկում: Համատեղ ուսումնական աշխատանքն ու խաղը երեխաների մեջ դաստիարակում է բարոյական այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են աշխատասիրությունը, ընկերասիրությունը, հոգատարությունը, կամային վճռականությունը և պարտքի զգացումը:

Եթե նախորդ տարիքային փուլերում գործունեության հիմնական տեսակը խաղն էր, ապա այժմ առաջնային է դառնում նպատակաուղղված ուսումնական գործունեությունը, որի ընթացքում երեխան ստանում և մշակում է մեծաքանակ տեղեկություն: Այնուհետև էական փոփոխություններ են կատարվում երեխայի հոգեկան ոլորտում: Կրտսեր դպրոցականը, ունենալով ֆիզիոլոգիական փոփոխություններ, առանձնանում է նաև իմացական ոլորտի փոփոխություններով. զարգանում են նրա ընկալումը, հիշողությունը:

Կրտսեր դպրոցականը ստանձնում է նոր՝ աշակերտի դեր. նրա վարքում և գործողություններում ի հայտ են գալիս փոփոխություններ: Կրտսեր դպրոցականը գիտակցում է իր եսը, փորձում է ինքնահաստատվել, արտահայտել իր վերաբերմունքը դրականի և բացասականի նկատմամբ, գիտակցել իր և ուրիշների արժեքային արարքները: Եթե 1-2-րդ դասարաններում աշակերտները ուղղորդվում են ուսուցիչների ցուցումներով, ապա 3-րդ դասարանում նրանց վարքում ի հայտ են գալիս ինքնակարգավորման, սեփական արարքները վերլուծելու, գնահատելու և արժևորելու կարողություններ: Երեխայի մեջ ձևավորվում են պահանջմունքներ, դրդապատճառներ, արժեքային կողմնորոշումներ: Միևնույն ժամանակ պետք է ասել, որ երեխայի մտածողությունն այս տարիքում դեռ սահմանափակ է, այն դեռևս խիստ կոնկրետ է, երեխան հաճախ ի վիճակի չի լինում վերացարկվել կոնկրետ

իրադրություններից, իրականացնել տրամաբանական մտահանգումներ:

Ուսումնական գործունեությունը, ի տարբերություն խաղի, «բնությունից» տրված չէ երեխային, ուսուցիչները և ծնողներն են, որոնք սովորեցնում են երեխային սովորել, և շատ կարևոր է, որ նրանք քաջ գիտակցեն այս հանգամանքը, կարողանան ուղղել երեխայի ճանաչողական պահանջմունքը դեպի ուսումնական առարկաները, սովորեցնեն երեխաներին ուսումնական խնդիրներ առաջադրել և լուծել:

Այս գործում ահռելի դեր է խաղում խրախուսանքը. պետք է խրախուսել երեխայի ցանկացած հաջողություն, իսկ անհաջողությունների դեպքում՝ ոչ թե վիրավորել երեխային, ներ շնչել, որ նա հիմար է, այլ բացատրել, որ սխալներն անխուսափելի են և ժամանակի ընթացքում անպայման կվերանան⁶:

Ուսումնական գործունեությունը փոխում է երեխայի զգացմունքների բովանդակությունը, նրանք դառնում են ավելի գիտակցված և զսպված: Դրական զգացողություններն առաջանում են ոչ միայն հաճելի խաղալիս և հաճույք ստանալիս, այլ որոշակի մտավոր գործունեություն կատարելիս, դժվարություններ հաղթահարելիս, նաև մրցակցությունից: Երեխան ծանոթանում է կյանքի տարբեր սոցիալական դերերի, նրա մոտ զարգանում են բարոյական զգացմունքները: Տեղի է ունենում առկա բարոյական նորմերի, կանոնների ինտենսիվ ներքնայնացում: Այս գործընթացում կարևորվում է մեծահասակի դերը, որը կարող է ներկայացնել երեխային ընդունելի վարքաձևեր, նորմեր, կանոններ, զարգացնել բարոյական ինքնագիտակցությունը: 8-9 տարեկանում ի հայտ է գալիս զգացմունքների տարբերակում. վատն ու լավը փոխարինվում են տարբեր զգացմունքների գիտակցմամբ և արտահայտմամբ: Զարգանում են ինտելեկտուալ զգացմունքները՝ հետաքրքրությունը, զարմանքը, կասկածը, ճանաչման հաճույքը և այլն:

«Կրտսեր դպրոցի հիմնական նպատակը մարդու, բնության և հասարակության մասին գիտելիքների, դրանք կյանքում կիրառելու կարողությունների և հմտությունների, բարոյական և հոգևոր արժեքների յուրացման այնպիսի մակարդակի ապահովումն է, որն անհրաժեշտ է սովորողին ավագ դպրոցում կամ մասնագիտական հաստատությունում ուսումը շարունակելու, ինչպես նաև տարիքին

⁶ Խուդոյան Ս., Անձի զարգացման ճգնաժամային տարիքները, Երևան, 2004, էջ 34:

համապատասխան աշխատանքային գործունեություն իրականացնելու համար»⁷:

Ուրեմն սովորողների սոցիալականացման գործընթացն իր արտահայտու- թյունն է գտնում ոչ միայն ուսուցման, այլև արտադասարանական աշխատանքների գործընթացում, քանի որ արտադասարանական աշխատանքի բազմապիսի ձևերի օգտագործումը հնարավորություն է տալիս ուսուցիչներին ապահովելու դաստիարակության և զարգացման փոխներգործությունը, որի շնորհիվ տեղի է ունենում երեխայի սոցիալականացման գործընթացը: Արտադասարանական աշխատանքի բազմապիսի տեխնոլոգիաների օգտագործումը հնարավորություն է տալիս ուսուցիչներին ապահովելու դաստիարակության ու ուսուցման փոխներգործությունը, որի շնորհիվ տեղի է ունենում անձնավորության զարգացումը ու ճանաչողական հետաքրքրության ձևավորումը: Արտադասարանական ընթերցանությունը պայմաններ է ստեղծում դպրոցականների բազմակողմանի գործունեության հետազոտական, գեղարվեստական, տեխնիկական և այլ կազմակերպման համար, որի ընթացքում կարող են զարգանալ երեխաների ոչ միայն ճանաչողական հետաքրքրությունները, այլև նրանց հակումները, ընդունակությունները:

Մայրենիի դասավանդման գործընթացը տարրական դպրոցում ներառում է երեք ոլորտ.

1. լեզվական գործունեություն՝ բանավոր և գրավոր խոսք, ընթերցանություն, ունկնդրում և այլն,
2. գրական ստեղծագործությունների ուսուցում,
3. մայրենի լեզվի համակարգը:

Երեխայի արժեհամակարգը ձևավորվում է նշված երեք ուղղություններով՝ այդ ոլորտներից յուրաքանչյուրի յուրացմամբ: Մայրենի լեզվի ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականի արժեհամակարգի ձևավորումն իրականացվում է խոսքային գործունեության, գրական տեքստերի շուրջ աշխատանքների և տվյալ լեզվի համակարգի, գիտելիքների յուրացման, հմտությունների և կարողությունների ձևավորման և զարգացման գործընթացում:

⁷ Տե՛ս Հանրակրթության մեթոդական կրթակարգ և Միջնակարգ կրթության մեթոդական չափորոշիչ, Երևան, 2004, 41, էջ 9:

Մեծ է մայրենի լեզվի դերը երեխայի արժեհամակարգի ձևավորման գործում: Լեզուն՝ որպես խոսքային հաղորդակցման միջոց, սովորողներին առնչակից է դարձնում մշակութային ժառանգությանը, հանդես է գալիս որպես շրջապատող աշխարհի ընկալման միջոց: Այս ամենը մի կողմից բարձրացնում է մայրենի լեզվի ուսուցման դերը, մյուս կողմից մանկավարժներին օգնում կիրառել մանկավարժական ներգործության բազմաթիվ միջոցներ կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորման ուղղությամբ: Մայրենի լեզվի ուսուցման ընթացքում կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորումը ուսումնական գործընթացի սուբյեկտների ակտիվ փոխներգործության գործընթաց է, որի արդյունքը համամարդկային արժեքների յուրացումն է, գնահատողական վերաբերմունքի և արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը:

Կրտսեր դպրոցականի արժեհամակարգի ձևավորման գործընթացը ուսումնական գործընթացի սուբյեկտների փոխներգործության արդյունքն է, որի արդյունավետությունը պայմանավորված է ինչպես սովորողների, այնպես էլ ուսուցչի գործունեությամբ:

Մայրենի լեզվի ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականի արժեհամակարգի ձևավորման բովանդակությունը բնութագրվում է կրթական ընդհանուր խնդիրների լուծմամբ: Կրտսեր դպրոցականի տարիքային առանձնահատկությունները հնարավորություն չեն ընձեռում ուսումնական գործընթացում ներառելու բոլոր արժեքները: Կարևորվում են հասկացողությանը մատչելի և նրանց կենսափորձից բխող արժեքները: Արժեհամակարգի ձևավորման գործընթացը արտացոլվում է կրտսեր դպրոցականի գործունեության տարբեր ոլորտներում՝ ներառելով ձեռք բերած գիտելիքները, կարողությունները, հմտությունները և աշխարհի նկատմամբ գնահատողական, հուզական վերաբերմունքը:

Մայրենի լեզվի ուսուցման գործընթացում յուրացվում են հետևյալ արժեքները՝

- գեղագիտական՝ խոսքի գեղեցկության և ներդաշնակության ընկալում, գեղագիտական հույզերի և ապրումների դրսևորում, գեղագիտական ճաշակի ձևավորում,
- բարոյական՝ մարդկանց և շրջապատող աշխարհի փոխհարաբերությունների,

երևույթների ու իրադարձությունների համարժեք ընկալում:

Կրտսեր դպրոցականների զարգացման իմացական-ճանաչողական և հաղորդակցական գործունեությունը խթանում է նրանց իմացական ու սոցիալական արժեքների ձևավորումը, իսկ բարոյական և գեղագիտական արժեքները հիմնականում ձևավորվում են ընթերցանության համար նախատեսված գեղարվեստական նյութերի, տարբեր բնագրերի ուսուցման և ուսումնասիրման ընթացքում⁸:

Ընդհանուր առմամբ կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորումը նպատակ ունի ձևավորելու անձ և քաղաքացի, որը պետք է.

- ✓ գիտակցի սեփական մշակույթի՝ լեզվի, պատմության, արվեստի, ավանդույթների, ազգային այլ արժեքների կարևորությունն ու նշանակությունը և լինի դրանց կրողը,
- ✓ լինի հայրենասեր, կարևորի ազգային հիմնախնդիրների լուծման գործում իր մասնակցության կարևորությունը,
- ✓ գիտակցի, որ կրթությունը, գիտելիքները արժեք են,
- ✓ կարևորի բարոյական, քրիստոնեական ու համամարդկային արժեքները, լինի ազնիվ, մեծահոգի, արդարամիտ, օրինապահ,
- ✓ գնահատի գեղագիտական արժեքները՝ գեղեցիկը, բարին և ճշմարիտը,
- ✓ գիտակցի իր տեղն ու դերը ընտանիքում և հասարակության մեջ, դրսևորի արժանավայել պահվածք,
- ✓ հարգի դիմացինի իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները, լինի մարդասեր, հանդուրժող, քաղաքակիրթ վերաբերմունք դրսևորի այլ ժողովուրդների ներկայացուցիչների և նրանց մշակույթների հանդեպ,
- ✓ արդարացիորեն գնահատի իր ուժերն ու կարողությունները՝ բացառելով սեփական անձի թերագնահատումը կամ գերագնահատումը,
- ✓ դրսևորի աշխատասիրություն, նպատակադրվածություն, արժևորի ու գնահատի սեփական և ուրիշների աշխատանքը,

⁸ Люблинская А.А., Детская психология. - М., 1971, с. 399, Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте, СПб., 2008, 193.

✓ հետևողական լինի առողջ ապրելակերպի և անվտանգ կենսագործունեության կանոնների կիրառման գործում և այլն:

Այսպիսով՝ տարրական դպրոցում մայրենի լեզվի ուսուցման ժամանակ սովորողների կողմից յուրացվում են արժեքներ ուսումնական նյութի բովանդակության մեջ՝ նպաստելով նրանց արժեհամակարգի ձևավորմանը: Տարրական դասարաններում, բացի կրտսեր դպրոցականների իմացական ոլորտի, խոսքի, ստեղծագործական կարողությունների զարգացումից, գեղագիտական ճաշակի ձևավորումից, իրականացվում է նաև աշակերտների հաղորդակցում ազգային և համամարդկային արժեքներին, որն էլ ձևավորում է նրանց արժեհամակարգը՝ իմացական, սոցիալական, բարոյական, գեղագիտական բաղադրիչներով: Կրտսեր դպրոցականի արժեհամակարգի ձևավորումն իրականանում է ուսումնական և արտաուսումնական գործունեության ընթացքում՝ ըստ ուսումնական ծրագրերով նախատեսված թեմատիկ նյութերի, ընթերցանության համար նախատեսված գրականության, վարժությունների և առաջադրանքների: Այդ նյութերում արժեքներն արտացոլված են ուղղակի, անուղղակի, միջնորդավորված ձևով և այլաբանորեն: Դրանից բխում է, որ կրտսեր դպրոցականի արժեհամակարգի և արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման գործում մեծ է ուսուցչի դաստիարակչական ներգործությունը:

ԳԼՈՒԽ 2.

ԿՐՏՄԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆԻ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ՄԱՅՐԵՆԻԻ ԴԱՄԱԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

2.1 Մայրենիի դասագրքերն իբրև արժեհամակարգի ձևավորման հիմք

Տարրական դպրոցի դերն այսօր փոխվում է. նախնական գիտելիքներ փոխանցող կրթական հաստատությունից այն դառնում է հիմնարար աստիճան, որը տալիս է շրջակա աշխարհը ճանաչելու ընդհանուր կարողություններ, բացահայտում և զարգացնում է երեխայի ընդունակությունները, ձևավորում է նրա արժեհամակարգը, մոտիվացնում նրա ինքնակրթական գործունեությունը:

Դպրոցահասակ երեխան առավել ընկալունակ է զգայական-արժեքային, հոգևոր-բարոյական դաստիարակության նկատմամբ: Ընդ որում՝ տարրական դպրոցի դաստիարակության թերությունները չափազանց դժվար է հաղթահարել հետագա տարիներին, իսկ դաստիարակության բացթողումները կարող են պատճառ դառնալ անհատական զարգացման՝ օնտոգենեզի բացասական հետևանքների: Դրա համար ժամանակակից տարրական դպրոցում սկսել են առանձնակի ուշադրություն դարձնել հատկապես դաստիարակության խնդիրներին, արժեհամակարգի ձևավորմանը:⁹

Մայրենիի դասագրքերը առանցքային նշանակություն ունեն երեխաների արժեհամակարգի ձևավորման գործում: Մայրենիի դասագրքերի միջոցով աշակերտները ոչ միայն սովորում են կարդալ, հասկանալ կարդացածը և վերարտադրել, այլև տեղեկություններ են ձեռք բերում Հայաստանի, նրա քաղաքների, բնության, հայ ժողովրդի պատմության, սովորույթների, ինչպես նաև բազմաթիվ աշխարհաճանաչողական գիտելիքներ («Աշուն», «Տերևաթափ», «Ինչո՞ւ է նոյեմբերը գույնզգույն», «Ամիսներ և չորս եղանակ», «Երևան», «Սուրբ Էջմիածին», «Լավաշ» և այլն)¹⁰, որոնք զարգացնում են նրանց գեղագիտական ճաշակը, մտածողությունը,

⁹ Землянская Е. Н., Теория и методика воспитания школьников: учебник и практикум для СПО. М., издательство Юрайт, 2019, с. 25, Гаврилычева Г. Ф. Младший школьник и его ценности // Начальная школа, 2008, №7, с. 13-17.

¹⁰ Արզսյ անՎ և ուրիշներ, Այ րենի 2, Երևան, 2010, էջ 24-27, 126-130:

մասնավորապես խոսքը: Մանկական այն ստեղագործությունները, որոնք ուսումնասիրվում են մայրենիի դասերին, այնպես պետք է ուսուցանել, որ դրանք երեխաներին ոչ միայն մայրենի լեզվով կարդալ և պատմել սովորեցնեն, այլև զարգացնեն նրանց բանավոր խոսքը ստեղագործությունները հասկանալու, դրանք վերլուծելու, նրա ենթաշերտերի մեջ թափանցելու, լավը վատից, չարը բարուց տարբերելու, համապատասխան դատողություններ անելու միջոցով:

Ուսուցչի խնդիրն է աշակերտներին ոչ թե գիտական սահմանումներ սովորեցնել, այլ նրանց մեջ գեղարվեստական զգացողություններ մշակել, համապատասխան քննարկումների միջոցով զարգացնել նրանց խոսքն ու մտածողությունը¹¹:

Կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորման գործում կարևոր դեր ունեն մայրենիի դասագրքերում զետեղված ստեղագործությունները, որոնց գաղափարի բացահայտումը նպատակային է և գիտակցական, եթե ընթերցանության ժամանակ աշակերտների մեջ ծագում են տարաբնույթ վարկածներ այն մասին, թե ի՞նչ է ինքը կարդալու, ձգտում են հասկանալ, թե ինչի՞ մասին է խոսքը լինելու, և ո՞րն է նշված ստեղագործության հիմնական գաղափարը: Ընթերցանության ընթացքում, երբ աշակերտը կարդում է, նա իր վրա է վերցնում կարդացածն իմաստավորելու, նրա մեջ գաղափար դնելու, իր խոսքը ցուցադրելու առաջատար դերը:

Որպես մանկական հայրենասիրական ստեղագործություններ մայրենի լեզվի ընթերցարաններում կարող են հանդես գալ պատմվածքը, մանկական բանաստեղծությունները, առակները և այլն:

<<Մայրենի 3-րդ>> դասագրքում զետեղված <<Ամենից լավ տունը>> և նման այլ ստեղագործությունների շնորհիվ և ուսուցչի ճիշտ հարցադրումների միջոցով կարելի է աշակերտի մոտ ձևավորել հայրենասիրական որակներ:

Հայրենասիրական թեմաներով ստեղագործությունները կարևոր տեղ ունեն տարրական դասարանների մայրենիի դասագրքերում, քանի որ ունեն դաստիարակչական մեծ արժեք, ձևավորում են երեխաների աշխարհայացքը, արժեհամակարգը, միևնույն ժամանակ կապակցված խոսքի բոլոր կողմերի զարգացման արդյունավետ միջոց են: Դրանք մնայուն նշանակություն ունեցող գործեր

¹¹ Գյուլամիրյան Ջ., Հայոց լեզվի տարրական ուսուցման մեթոդիկա, Երևան, 2006, էջ 152:

են, որոնք երեխաների մոտ կարող են ձևավորել առարկաների և երևույթների հասարակական-մշակութային էությունը, որը նորմատիվային նշանակություն է ձեռք բերում՝ ձևավորելով սոցիալական վարքի նորմ¹²:

Հետո անցում է կատարվում պատմելուն նախապատրաստող հարցերին: Հարցերը պետք է կառուցել այնպես, որ դրանք ոչ միայն նպաստեն ստեղծագործության կամ նյութի մանրամասն վերարտադրմանը, այլև գլխավոր միտքը որոշելուն, գործող անձերի վարքը վերլուծելուն, դեպքերի պատճառահետևանքային կապերը ճշգրտելուն և որոշակի արժեքների զարգացմանը:

Այսպիսով՝ մայրենիի դասագրքերում ընդգրկված ստեղծագործությունների ուսուցման ժամանակ սովորողների բարոյական դաստիարակության խնդիրների լուծման գլխավոր պայմանը սովորողների՝ գրական ստեղծագործությունը խորությամբ հասկանալու, վերլուծելու, ինչպես նաև ինքնարտահայտվելու կարողությունն է:

Կախված ուսումնասիրվող թեմայից՝ գրքերում զետեղված են բազմատեսակ առաջադրանքներ, որոնք ուսուցչին և աշակերտներին զրույցներ ծավալելու հնարավորություն են տալիս:

Կրտսեր դպրոցականը ոչ միայն պետք է կարողանա ըմբռնել զրույցի միջոցով ստացած գիտելիքները, այլև իմաստավորված ձևով կիրառել դրանք որոշակի գործողությունների միջոցով: Մայրենիի դասագրքերում հանդիպում են բազմաթիվ թեմաներ, որոնց շուրջ կարող են ծավալվել զրույցներ, որոնք էլ իրենց հերթին ունեն ուսուցողական բնույթ և դաստիարակում են որոշակի արժեքներ: Օրինակ՝ «Մայրենի 2» դասագրքում հանդիպում է այսպիսի առաջադրանք: Տրված է նկար, և աշակերտը պետք է հորինի պատմություն տրված նկարների շուրջ: Այդ նկարների օգնությամբ ուսուցչուհին կարող է շեշտը դնել որոշակի արժեքների վրա և խոսակցությունը շարունակել տվյալ ենթատեքստում: Էջ 144-ում ունենք նկար որտեղ պատկերված են հավն ու իր ճուտիկները: Մենք կարող ենք հարցադրումներ անել քույր-եղբայր, ծնող-երեխա հարաբերությունների մասին և վեր հանել որոշակի արժեքներ:

Գրականությունն այսօր և՛ որպես հասարակության բարոյահոգեբանական կյանքի գոյության փաստ, և՛ որպես դպրոցական առարկա այն բարոյական հիմքն ու մաքուր ակունքն է, որը սնում է մարդկանց հոգևոր աշխարհը: Բարոյական համոզ-

¹² Նալչաջյան Ա., Հոգեբանական բառարան, Երևան, 1984, էջ 25:

մունքները բուռն կերպով են ձևավորվում մանկական տարիքում: Մա նշանակում է, որ հատկապես դպրոցում պետք է արթնացնել, իսկ հետո նաև ձևավորել առարկայի նկատմամբ երեխաների հետաքրքրությունն ու սերը, զարգացնել գեղեցիկի, գրական խոսքի խորության ընկալման կարողությունը և դրա բարոյական ներգործության ուժը¹³:

Այսպիսով՝ մայրենիի ժամերին սովորողների արժեհամակարգի ձևավորման խնդիրների լուծման գլխավոր պայմանը սովորողների՝ գրական ստեղծագործությունը խորությամբ հասկանալու, վերլուծելու կարողությունն է: Մայրենի լեզվի դասերին աշակերտները ուսուցչի ղեկավարությամբ կարդում են գրական ստեղծագործություններ, վերլուծում են նկարներ: Ստեղծագործական գեղագիտական և բարոյական արժեքներն ընկալելու համար անհրաժեշտ է, որ.

- խորհեն ընթերցածի շուրջ,
- ապրումակցեն հերոսներին,
- գնահատեն նրանց արարքները,
- իմաստավորեն նրանց խնդիրները,
- համեմատեն իրենց կյանքը գրական կերպարների կյանքի հետ,
- ձգտեն կատարել իրենց ընկալած բարոյական նորմերին համապատասխան արարքներ:

Վերարտադրելով բնագրերին ուղեկցող նկարները կամ կատարելով նկարագարող առաջադրանքները՝ երեխան պետք է խորհրդածի ճշմարիտի և սխալի, բարու և չարի, սիրո ևատելության, մարդու հնարավորությունների և աշխարհում նրա տեղի մասին: Կյանքում նշված խնդիրների լուծմանը էապես կնպաստի գրական ստեղծագործությունների ինքնուրույն ընթերցանությունը, իսկ ուսուցիչը ուղղորդողի դեր կկատարի այդ գործընթացում:

Ելնելով մայրենի լեզվի ուսուցման չափորոշիչներից՝ կարելի է նշել, որ կրտսեր դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման բովանդակությունը արտացոլում է այնպիսի արժեքներ, որոնք ընտրված են տարրական դասարաններում ուսուցման գործառույթների և նրանց ուսուցման նպատակների

¹³ Вентцель К.Н. Нравственное воспитание и свобода. // Этика и педагогика творческой личности: В 2 т. М., 1912. Т.2, с. 570-571, Болдырев Н.И., Нравственное воспитание: вопросы теории. М.: Просвещение, 1978, с. 171.

հարաբերակցության հիման վրա՝ հաշվի առնելով սովորողների արժեքակողմնորոշիչ և տարիքային առանձնահատկությունները: Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորման նպատակով կրտսեր դպրոցականի վրա արտաքին ներգործության բազմազանության մեջ առավել հաճախ են առանձնացվում այդ գործընթացի իմացական, ճանաչողական, աֆեկտիվ և վարքային բաղադրատարրերը¹⁴:

Ըստ Ս. Ի. Մասլովի կրտսեր դպրոցականների կողմից արժեքների յուրացումն իրականանում է երեք աստիճաններով.

1. առաջին աստիճանը կապված է օբյեկտի հուզական ընկալման հետ. սկզբում երեխան ցանկացած օբյեկտ ընկալում է հուզականորեն՝ իր հուզական-զգայական ոլորտի մակարդակի համեմատ,

2. երկրորդ աստիճանը կապված է ընկալվող օբյեկտի անձնական և հասարակական նշանակության գիտակցման հետ,

3. երրորդ աստիճանում իրականանում է կրտսեր դպրոցականի արժեքային կողմնորոշումների մեջ արժեքի ներմուծման, այլ արժեքների հետ նրա հարաբերակցության միջոցով՝ ըստ հուզական անդրադարձի և անձի համար արժեքի նշանակության աստիճանի:

Այսպիսով՝ կրտսեր դպրոցականների կողմից արժեքների հուզական ընկալումն իրականանում է՝ ըստ դրանց նշանակության գիտակցման և անձի վարքային դրսևորումների¹⁵:

Հուզական-արժեքային հակադրությունների մեթոդի կիրառումը սովորողներին մղում է արժեքների յուրացման երրորդ աստիճանին: Այս մեթոդի էությունն այն է, որ հակադիր արժեքների ցուցադրմամբ սովորողների մեջ համապատասխան հակադիր զգացումներ ձևավորվեն: Դրա շնորհիվ երեխաների մեջ արթնանում են հույզերի, զգացմունքների և դրական արժեքների գիտակցման համոզմունքներ, ապրումներ, որոնք և ձևավորում են անձի արժեքային կողմնորոշումների համակարգը: Կրտսեր դպրոցականների կողմից արժեքային կողմնորոշումների յուրացման այսօրինակ

¹⁴ Непомнящая Н.И., Психодиагностика личности: Теория и практика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений, М., 2001, с. 73-74.

¹⁵ Маслов С.И., Эмоционально-ценностное образование младших школьников /С.И. Маслов, Тула, Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 1999, с. 154-155.

մոտեցումը նպաստում է արժեքային ընտրության առավել գիտակցված և ինքնուրույն իրականացմանը: Կրտսեր դպրոցականի արժեհամակարգը միանգամից չի ձևավորվում: Մայրենիի դասագրքում առկա յուրաքանչյուր թեմայի ուսումնասիրումը նպաստում է արժեքային կողմնորոշումների ձևավորմանն ու զարգացմանը: Լեզվի ուսուցումը միակողմանի գործընթաց չէ. այն հնարավորություն է տալիս կուտակված արժեքներն ու կողմնորոշումները փոխանցելու գալիք սերունդներին¹⁶:

Յուրաքանչյուր թեմայի շրջանակում պետք է հատվածաբար աշակերտներին պատմել տալ դասագրքում առկա տեքստերը, առավել ևս նրանց հարցեր տալ, ինչպես նաև օգնող բացատրություններ: Որքան էլ որ տեքստերը պատմելիս տեղ տրվի երեխաների ստեղծագործական մտքին և վերլուծական մտածողությանը, այնուամենայնիվ, աշակերտները պետք է տրված խոսքի նմուշից օգտագործեն այն բառերը, արտահայտությունները, որոնք հանդիպում են առաջին անգամ, որպեսզի պահպանվեն ստեղծագործության իմաստային առանձնահատկությունները, և աշակերտների խոսքը հարստանա դրանցով: Ընթերցած նյութի պատմելը կամ վերարտադրելը առարկաների կատարած գործողությունների, ընթերցած ստեղծագործության գործող անձանց արարքների, նրանց գործունեության մասին որոշակի հաջորդականությամբ հաղորդումն է: Ստեղծագործությունների ընթերցումը, վերարտադրումը, վերլուծումը հանդես են գալիս որպես խոսքի զարգացման կարևոր բաղադրիչ:

- Ստեղծագործությունը պատմողին պիտի հուշի՝ ո՞ւմ կամ ինչի՞ մասին պիտի պատմի և ներկայացնի, թե ի՞նչ է տեղի ունենում (ունեցել):
- Նկարի վերարտադրության ժամանակ հենակետային բառերն ընտրելու կարողության ձևավորման ժամանակ ուսուցիչը պիտի նկատի ունենա, որ պատմումը պահանջում է սահմանական եղանակի շարժման բայեր, որոնք ցույց են տալիս գործողության արդյունք:
- Պատմելու ժամանակ կիրառվում են մի անգամ, օրերից մի օր, այդ ժամանակ, հանկարծ, անսպասելի, այդ օրերին, դրա հետևից, հենց որ և նման այլ բառեր և արտահայտություններ:

Բոլոր տեսակի քայլերի դեպքում, որոնք ընկած են աշակերտների արժեքային

¹⁶ Романовская З. И., Чтение и развитие младших школьников, М., 1992, с. 28-35.

կողմնորոշումների ձևավորման հիմքում, պետք է հաշվի առնել ուսուցման մատչելիության, գննականության, հաջորդայնության, պարզից դեպի բարդը, ծանոթից անծանոթը գնալու և անհատականության սկզբունքները¹⁷:

Մայրենիի դասավանդման գործընթացում աշակերտների արժեհամակարգի ձևավորմանը նպաստում են միջառարկայական և ներառարկայական կապերը: Մայրենիի դասերին միջառարկայական կապերի գործադրման երեք կարևոր, միմյանց չկրկնող և չբացառող ձևեր կամ եղանակներ կան: Այդ ձևերից առաջինը ուսումնական գործընթացում ներառարկայական կապերի ճիշտ կիրառումն է: Այն, ինչ աշակերտներն անցել են նախորդ դասին կամ դասերին, հետևողականորեն պիտի կրկնվի, ամրապնդվի, դառնա կարողություն, հիմք ծառայի նորի յուրացման համար և կապվի նորի հետ: Սա ուսուցման գործընթացի գիտական կազմակերպման նոր պահանջ է և հետևողականորեն պետք է պահպանվի մայրենի լեզվի բոլոր դասերի ընթացքում: Աշակերտներն առաջին օգնությունը կարող են և պիտի ստանան դարնթացից վերցրած այն գիտելիքներից, փորձից ու լեզվական ընդհանուր պաշարից, որը նրանք կուտակել են տարիների ընթացքում, և որը պետք է գործողության մեջ դնել, վերհիշել, կապել նորի հետ, լրացնել ու ամբողջացնել նախկինում ձեռք բերածը:

Միջառարկայական կապերի կիրառման մյուս եղանակը, որի գործածումը ևս կարևոր է մայրենի լեզվի դասերին, ձեռք բերված գիտելիքների ու կարողությունների փոխանցումն է: Սա նույնպես աշակերտի ունեցածի, ձեռք բերածի և կուտակածի նպատակահարմար և արդյունավետ օգտագործման պահանջն է՝ գիտելիքների և կարողությունների գիտելիքների և կարողությունների բնագավառում: Այնպես, ինչպես ամեն դասարանում աշակերտին գրել-կարդալ չենք սովորեցնում, որովհետև առաջին դասարանում է սովորել է, այդ կարողություններն ունի, և դրանք վստահորեն պետք է օգտագործել ուսուցման գործընթացում, այնպես էլ բազմաթիվ գիտելիքներ ու կարողություններ, որոնք ձեռք է բերել առաջ, հմտորեն պետք է կիրառել ուսուցման գործընթացում ընդհանրապես և մայրենի լեզվի դասերին մասնավորապես: Գիտելիքների և կարողությունների այսպիսի փոխանցումը և

¹⁷ Գյուլ ամիրյան Ջ, 3այ ոց լեզվի տարական ու սուլ ցման մեթոդիկա երևան, 2006, էջ 42:

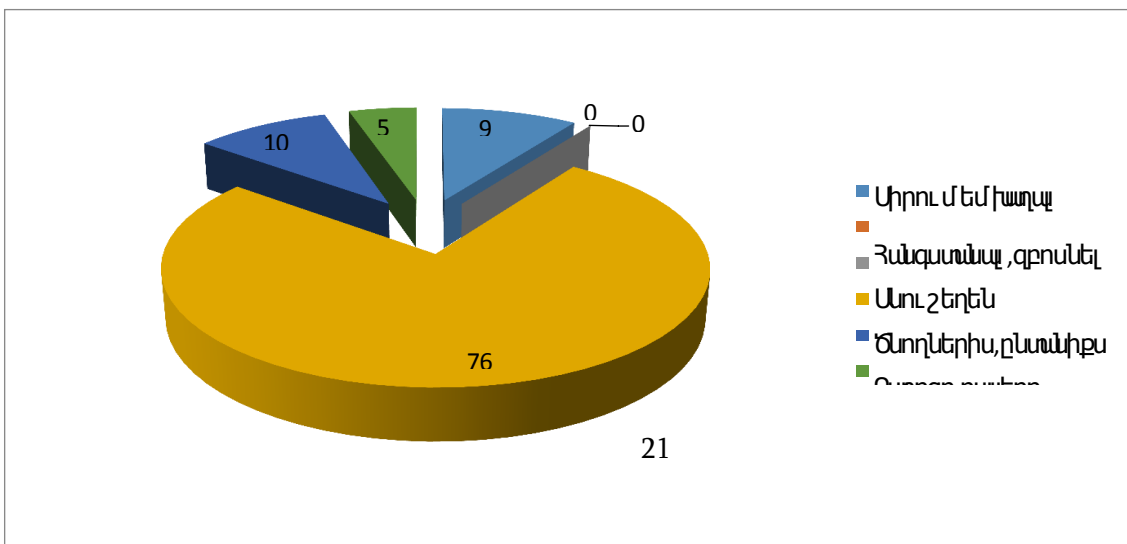
օգտագործումը պետք է դիտել որպես միջառարկայական կապերի կիրառության կարևոր ձևերից մեկը և վստահորեն կիրառել տարրական դասարանների մայրենի լեզվի դասերին՝ հավատացած լինելով, որ այն մեծ օգուտ կարող է տալ ինչպես ճանաչողական, այնպես էլ դաստիարակչական և արժեհամակարգի ձևավորման առումներով:

2.2 Արժեհամակարգի ձևավորմանը միտված աշխատանքները

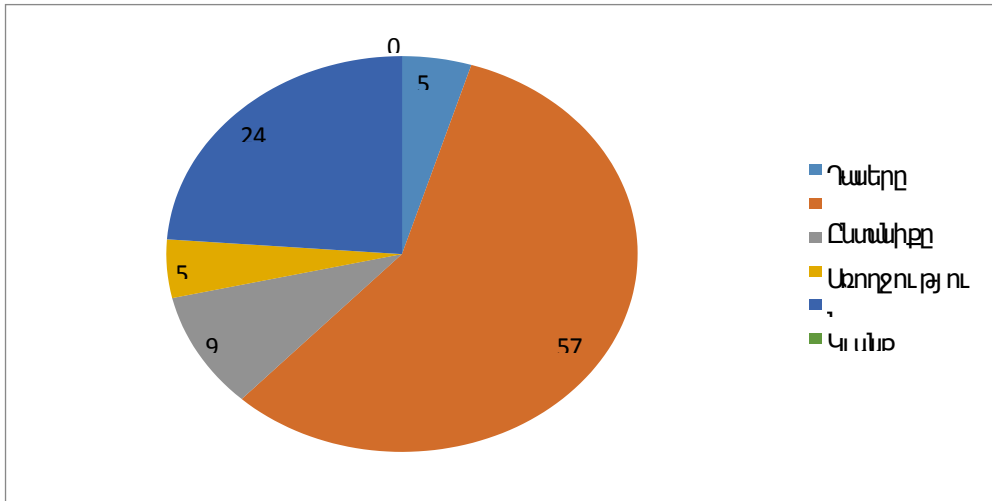
Ժամանակակից զարգացող հասարակության մեջ ավելի դժվարացել է երեխային ստիպել գիրք կարդալ, այնուհանդերձ, գրքի դերը նրա արժեհամակարգի ձևավորման գործում մնում է անփոխարինելի: Աշխարհն արագորեն փոփոխվում է, դառնում ավելի ու ավելի շատ վիրտուալ, այդ պատճառով ընթերցանության խթանման ձևերը նույնպես պիտի փոխվեն և համապատասխանեն ժամանակի պահանջներին:

Մագիստրոսական թեզի հիմնախնդրի շրջանակներում մեզ հետաքրքրում էր, թե կրտսեր դպրոցականների համար ի՞նչն է առաջնային և ի՞նչ արժեքներ են նրանց մեջ արդեն ձևավորվել: Պարզելու համար իրականացրել ենք հարցախույզ, որն անցկացրել ենք Արարատի մարզի Նորաբացի Մ. Ապելյանի անվան միջնակարգ դպրոցի IV դասարանի 21 աշակերտների շրջանում: Ներկայացնենք հարցախույզի արդյունքների վերլուծությունը:

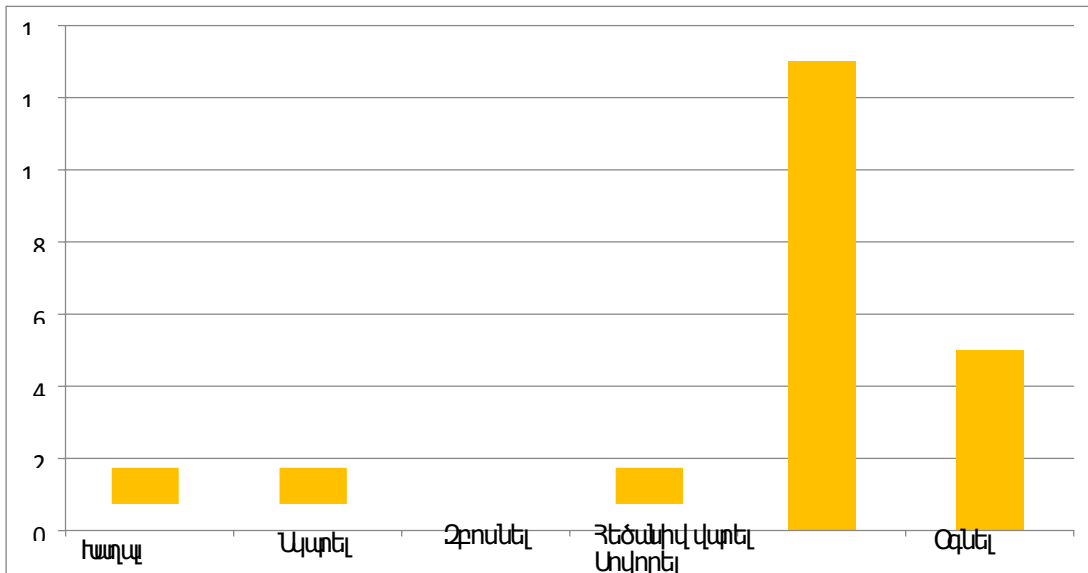
Առաջին՝ «Ի՞նչ կամ ո՞ւմ ես սիրում ամենից շատ» հարցին աշակերտների գերակշիռ մասը՝ 76%-ը, նշել է, որ սիրում է ծնողներին և ընտանիքը, 10%-ը նախընտրում է դպրոցը, 9%-ը սիրում է խաղալ, 5%-ը՝ նկարել: Պատասխաններից կարող ենք եզրակացնել, որ երեխաների համար հիմնական արժեք են ընտանիքը, ծնողը, դպրոցը:

<<Ի՞նչն է քեզ համար ամենակարևորը>> հարցի միջոցով փորձեցինք պարզել, թե առաջարկված տարբերակներից աշակերտների համար ի՞նչն է ամենակարևորը: Պատասխաններից պարզվեց, որ աշակերտների համար ամենակարևորը դարձյալ ընտանիքն է, այնուհետև դպրոցը, առողջությունը, ընկերները: Ինչպես առաջին այնպես էլ երկրորդ հարցում երեխայի կյանքում կարևոր դեր ունի ընտանիքը:

Հաջորդ` <<Ամենից շատ ի՞նչ էս սիրում անել>> հարցի արդյունքների վերլուծությունից պարզ դարձավ, որ աշակերտների զգալի մասը` 75%-ը, սիրում է սովորել, ինչը, մեր կարծիքով, պայմանավորված է ուսուցչի մանկավարժական հետաքրքիր գործունեությամբ, արդյունավետ մեթոդների կիրառմամբ: Աշակերտների 16%-ը սիրում է օգտակար գործ կատարել` օգնել ծնողներին, տատիկին ու պապիկին, ընկերներին, 3%-ը` խաղալ, նկարել, հեծանիվ վարել: Այս ամենից կարող ենք եզրակացնել, որ աշակերտների համար գիտելիքը կարևոր արժեք է:

<<Ինչո՞վ կգբաղվեիր, եթե քեզ ամեն ինչ թույլ տրվեր>> բաց հարցին ի պատասխան՝ աշակերտների մեծամասնությունը նշել էր, որ ազատ ժամանակը կանցկացներ՝ խաղեր խաղալով: Տարիքային առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ այս պատասխանը անսպասելի չէր, քանի որ երեխաները օրվա մեծ մասը զբաղված են դասապատրաստումով: Խաղից բացի, կային նաև այլ տարբերակներ՝ հեռուստացույց դիտել, դաս անել, մեքենա վարել, ճանապարհորդել, ծնողներին օգնել, բարեգործություն անել, նկարել:

Կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ուսումնասիրմանն ուղղված հարցաշարում մեզ ամենից շատ հետաքրքրում էր այն, թե ի՞նչ կպատասխանեին աշակերտները <<Ի՞նչ է նշանակում բարի մարդ>> բաց հարցին: Պատասխաններից պարզվեց, որ բարի մարդը նա է, ով

- օգնում է մյուսներին,
- սիրում է ուրիշներին,
- տալիս է ամեն ինչ,
- անում է ամեն ինչ, որ դիմացինը ուրախ լինի,
- բարություն է անում,
- կատարում բարի գործեր,
- համեստ է:

Այսպիսով՝ մեր կատարած հարցախույզի արդյունքում եկանք այն

եզրակացության, որ երեխաները պատկերացում ունենան արժեքների մասին: Այս հարցում մեծ դեր ունեն դասագիրքը, մանկական ստեղծագործություններն ու ուսուցչի մոտեցումը այդ ստեղծագործություններին: Աշակերտներն իրենց տեսակետները ներկայացնելիս մատնանշում էին բազմաթիվ հերոսների, հատկապես առակներից, փորձում հիմնավորել, որ չարությունը վատ բան է, և չարը միշտ պատժվում է: Նկատենք, որ ինչպես առակները, այնպես էլ մայրենիի դասագրքում զետեղված տարբեր ժանրերի մանկական ստեղծագործությունները ձևավորում են նաև այլ արժեքներ, ինչպես օրինակ՝ հայրենասիրություն, հարգանք, հոգատարություն, վստահություն և այլն: Հարցախույզին մասնակից կրտսեր դպրոցականների՝ այս կամ այն հերոսի հիշատակումը մեզ հուշեց որոշ ժամանակ անց մեկ այլ հարցման միջոցով պարզել, թե իրենց ուսումնասիրած ստեղծագործություններից հատկապես ո՞րն է իրենց դուր եկել և ինչո՞ւ: Հարցման նպատակն էր բացահայտել, թե որքանո՞վ էին մեր անցկացնելիք դասերը նպաստելու աշակերտների արժեքային համակարգի ձևավորմանը: Մինչ այդ մեր հետազոտական աշխատանքի հիմնախնդրի շրջանակում մի քանի դասավարումներ իրականացրինք՝ փորձելով ստուգել, թե մայրենիի բնագրերը ի՞նչ չափով կարող են ազդել կրտսեր դպրոցականների արժեքային գիտակցության վրա (դասավանդման մեր փորձից մի նմուշօրինակ ներկայացրել ենք հաջորդ ենթագլխում):

Ավելի ուշ հարցախույզի արդյունքների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ աշակերտների մեծամասնությանը դուր էր եկել Սասունցի Դավթի կերպարը, քանի որ նա քաջ էր, գեղեցիկ, ուժեղ, անվախ, հայրենասեր, խիզախ, համարձակ, ազնիվ, անպարտ, հոգատար, հյուրասեր, օգնում էր մարդկանց, խաղաղասեր էր: Գրեթե բոլորը նշել են, որ իրենք էլ կուզեին նմանվել Սասունցի Դավթին:

Չորս աշակերտ նշել էր <<Օջախի հիմքը>> ստեղծագործությունը. նրանք արժևորել էին ընտանիքի անդամների ջերմությունը, հոգատարությունը և պարգույնը: Երկուսը նշել էին Հայկ Նահապետին, քանի որ վերջինս ուժեղ էր, խիզախ և բոլորիս փրկել է բռնակալ Բելի ճանկերից: <<Ախ այս Մասիսը>> ստեղծագործությունը նշել է մեկ աշակերտ, որի <<...որովհետև թուրքերը գրավել են և ես ուզում եմ այն հետ վերադարձնել>> միտքը արտահայտում է ընդգծված հայրենասիրություն:

Աշակերտներից մեկն էլ գրել էր <<Հայոց ուսուցիչ>> ստեղծագործությունը՝ նշելով

որ ուսուցչին պետք է սիրել ու հարգել, քանի որ էթե հարգես, կհարգվես: Մյուսն էլ առանձնացրել էր <<Չնվաճված աշխարհամասը>>:

Եթե ամփոփենք արդյունքները, պետք է ասենք, որ մայրենիում ներառված ստեղծագործությունները, մեր դասավարումները նպաստել էին աշակերտների արժեհամակարգի ձևավորմանը: Նրանց հիշատակած ստեղծագործությունները, հերոսները ակնհայտ ազդեցություն էին գործել՝ ձևավորելով այնպիսի արժեքներ, ինչպիսիք են հայրենասիրությունը, բարությունը, ընկերասիրությունը, խիզախությունը, ազնվությունը, հոգատարությունը, հարգանքը և այլն: Աշակերտների կողմից այդ արժեքների յուրացումը սուսկ գիտելիքների պարզ կուտակում չէ: Դրանց շուրջ նրանք կսկսեն մտորել, գնահատել, իմաստավորել և վերջում յուրացնել: Աստիճանաբար

ձևավորվող դպրոցականն իր արժեքային գիտակցությամբ, մարդկային հարաբերություններում դրսևորվող վարքագծով կսկսի ազդել հասարակության առանձին անդամների արժեքային գիտակցության վրա՝ ինքն էլ փոխազդեցաբար ազդվելով նրանցից:

2. 3 Դասավանդման մեր փորձից

Դասն անցկացրել ենք Արարատի մարզի Նորաբացի Մ. Ապելյանի անվան միջնակարգ դպրոցի 4-րդ դասարանում:

Դասարան- 4-րդ

Դաս- Մայրենի

Դասի թեման

Հին նյութ- <<Քիչ ենք, բայց հայ ենք>> Պարույր Սևակ

Նոր նյութ- <<Օջախի հիմքը>> Սուրեն Վարդևանյան

Դասի տեսակը- Համակցված

Դասի նպատակները՝

- ա) Աշակերտները կընթերցեն բնագիրը՝ ամբողջական, շարունակելով և ընտրովի սկզբունքներով, ինչպես նաև կարդալու որակական հատկանիշների պահպանմամբ,
- բ) ձեռք կբերեն բնագրի հերոսներին նկարագրելու կարողություն,
- գ) կվերարտադրեն բնագիրը՝ զարգացնելով երկխոսությունները, երրորդ դեմքով ներկայացնելու ունակությունները,
- դ) կարժևորեն ընտանիքը և կգնահատեն այնտեղ տիրող ջերմ մթնոլորտն ու համերաշխությունը, կանեն հետևություններ,
- ե) ձեռք կբերեն հայրենիքի, ընտանիքի հանդեպ հարգանքի զգացում,
- զ) կկրկնեն փոխաբերական իմաստով գործածվող բառերը,
- է) կզարգացնեն կապակցված խոսք կառուցելու կարողությունը, կհարստացնեն բառապաշարը:

Կիրառվող մեթոդներ

Խթանման փուլում՝ <<Մտագրոհ>>

Իմատավորման փուլում՝ <<Կանխագուշակումների աղյուսակ>>

Կշռադատման փուլում՝ <<Կենաց ծառ>> մեթոդական հնար:

Դասի ընթացքը.

1.Կազմակերպական պահ.

- Հաճախումը հաշվառեցինք (զեկուցեցին հերթապահները)

2.Տնային առաջադրանքի ստուգում.

Վարժություն 6, էջ 50:

3.Հին դասանյութի հարցում.

ա) <<Քիչ ենք, բայց հայ ենք>> բանաստեղծությունը հարցրինք.

բ) **Հարցեր և առաջադրանքներ.**

- Ըստ բանաստեղծության՝ ո՞ր հատկանիշներն են բնորոշ հայ ժողովրդին:

Ա. 1- Աշխատասեր:

Ա. 2- Համեստ:

Ա. 3- Դիմացկուն:

Ա. 4- Հզոր:

Ա. 5- Խելացի:

Ա. 6- Քաջ:

-Ի՞նչ արժեքներ ձեռք բերեցիք այս բանաստեղծության շնորհիվ:

Ա. 1- Չպետք է լինել գոռոզ:

Ա. 2- Պետք է աշխատել խուսափել պատերազմներից:

Ա. 3- Լինել աշխատասեր, բարի, համեստ, խելացի:

Ա. 4- Հպարտանալ մեր ազգի ձեռքբերումներով և ազնվությամբ:

գ) Բառային աշխատանք.

● Բարձրիկ, գեղեցիկ, բարի, վսեմ, լավ ածականներից կազմել բայեր:

Օրինակ՝ վսեմ-վսեմանալ:

● Կազմել մի նախադասություն՝ օգտագործելով քիչ, շատ բառերը:

Խթանման փուլ

4.Նոր նյութի հաղորդման նախապատրաստում.

Խոսեցինք հայրենիքի, ընտանիքի, սիրո, համերաշխության, հաջողության, ներդաշնակության մասին: Աշակերտներին հայտնեցինք նոր դասի վերնագիրը՝

<<Օջախի հիմքը>> և հարցրինք, թե ըստ իրենց՝ ինչի մասին կլինի դասը: Օգտվեցինք

<<Մտազրոհի>> մեթոդից: Երեխաներին ներկայացրինք մտազրոհի կանոնները և

աշխատանքի ընթացքը: Գրատախտակին փակցրինք մի պաստառ, որի վրա գրված

էր **օջախ** բառը, ապա, դրա շուրջ շրջանաձև գրառելով, <<հավաքեցինք>>

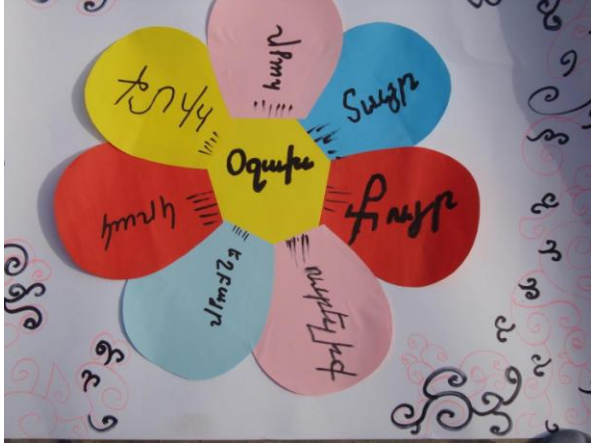
աշակերտների արտահայտած մտքերը և ստացանք գույնզգույն մի ծաղիկ: Առանց

բացատրության գրի առանք հնչած կարծիքները և խրախուսեցինք բոլորին: Մեթոդի

առավելություններից մեկն այն է, որ ոչ մի կարծիք չի անտեսվում, արտահայտած

բոլոր մտքերն ու գաղափարներն ընդունելի են, <<սխալ>> չկա, քանի որ, ինչպես

ասում են, միտքը միտք է ծնում:

Իմաստավորման փուլ.

Նոր նյութի հաղորդում- <<Օգտիի հիմքը>>

ա) Դասը կարդացին արտահայտիչ, գեղարվեստորեն:

Կարդացին բնագրի մի հատվածը՝ այսինքն՝ մինչև առաջադրանքը: Այնուհետև կիրառեցին կանխագուշակումների աղյուսակը.

<i>Ի՞նչ է պատահելու:</i>	<i>Ի՞նչ փաստեր ունեն:</i>	<i>Ի՞նչ եղավ:</i>
<ul style="list-style-type: none"> •Նրանք ներս են հրավիրում հաջողությանը: •Համոզում են, որ երեքն էլ ներս գան: •Նրանք չեն կողմնորոշվում՝ ո՞ւմ կանչեն, և ծերունիները հեռանում են: • Նրանք ներս են հրավիրում հարստությանը: 	<ul style="list-style-type: none"> •Հայաստանի հին գյուղերից մեկում ապրում էր աշխատասեր ու համերաշխ մի ընտանիք: •Ամուսինը աշխատում էր դաշտում, իսկ հարս ու սկեսուր զբաղվում էին տան գործերով: •Ամուսինը դաշտից միշտ հոգնած էր վերադառնում տուն: 	<ul style="list-style-type: none"> •Ընտանիքը ներս հրավիրեց սերը խորհրդանշող ծերունուն, իսկ նրա հետ եկան նաև մյուս ծերունիները՝ հաջողությունն ու հարստությունը խորհրդանշող: Այսինքն՝ որտեղ սեր, այնտեղ՝ հաջողություն և հարստություն:

- Ըստ ձեզ՝ կյանքում ի՞նչն է արժեքավոր՝ հարստությունը, սե՞րը, թե՞

հաջողությունը: Դուք ո՞ր ծերունուն ներս կհրավիրեիք:

Ա. 1- Ես կհրավիրեի հարստությանը, որ շատ գումար ունենայի:

Ա. 2- Բայց չե՞ որ հարստության համար մարդիկ, նույնիսկ հարազատները երբեմն վիճում են:

Ա. 3 - Ես կհրավիրեի հաջողությանը, քանի որ եթե հաջողությունը միշտ իմ ընտանիքի հետ լինի, ապա մենք միշտ երջանիկ կլինենք:

Ա. 4- Իսկ իմ կարծիքով կյանքում առավել արժեքավորը սերն է:

- Ընտանիքն ընտրեց սերը. ինչո՞ւ մտան բոլորը:

Ա. 1-Ես հասկացա, որ միայն հարստությամբ մարդը չի կարող երջանիկ և ուրախ լինել. եթե մարդը սիրում է իր ծնողներին, իր տունը, ուրեմն նա արդեն և՛ հարուստ է, և՛ հաջողակ:

Ա. 2- Եթե մի տեղ սեր կա, այնտեղ կլինեն նաև հաջողություն և հարստություն:

- Զրույցն ինչո՞ւ է վերնագրված <<Օջախի հիմքը>>:

Ա.1- Քանի որ օջախ ասելով՝ մենք նկատի ունենք կրակարան, որ տաքացնում է, և որի վրա կարելի է բան պատրաստել: Ուրեմն ընտանիքը նման է օջախին, որը հիմնվում է ջերմության, փոխադարձ սիրո վրա:

- Ի՞նչ էք կարծում. բոլորի ընտանիքների օջախների հիմքը նո՞ւյնն է:

Ա. 1- Ես կարծում եմ՝ այո՛, բոլորի ընտանիքներն էլ նման են իրար:

Ա. 2- Ես կարծում եմ՝ ո՛չ, օրինակ՝ մեր ընտանիքը տարբերվում է մեր հարևանների ընտանիքներից, նրանցն էլ՝ միմյանցից:

Ա. 3 –Իմ կարծիքով բոլոր ընտանիքներում էլ կան հայրիկ և մայրիկ, քույրիկ կամ եղբայր, տատիկ և պապիկ, նրանք բոլորն էլ սիրում են իրար. ուրեմն ընտանիքները հենց այդ սիրո շնորհիվ նման են իրար:

- Ի՞նչ հասկացանք մենք, ի՞նչ արժեքներ ձեռք բերեցիք այս զրույցի շնորհիվ:

Ա. 1- Սովորեցինք, որ ամեն ընտանիքի հիմքը սերն է:

Ա. 2- Սովորեցինք հյուրասեր լինել:

Ա. 3- Սովորեցինք զիջող լինել, ինչպես ամուսինները զիջեցին իրենց հարսին:

Ա. 4- Պետք է միշտ աշխատասեր լինել:

Ա. 5- Ով աշխատի, նա կուտի. չէ՞ որ հայրը ամեն օր աշխատում էր դաշտում, նոր գալիս տուն՝ հաց ուտելու:

Ա. 6- Եթե ընտանիքի անդամները սիրում են միմյանց, ապա դժվարությունները հեշտ է հաղթահարել:

Երեխաներին ցուցադրեցինք մի պաստառ, որի վրա պատկերված են թագավոր և թագուհի իրենց զավակի հետ, իսկ նրանց գլխավերևում հրեշտակ է կանգնած: Նկարը հատուկ իմաստ ունի, և այն պարզապես երեխաներին ցուցադրելու համար չէ: Նկարում միաժամանակ պատկերված են սերը, հաջողությունը և հարստությունը: Երեխաներին հարցեր առաջադրեցինք նկարի վերաբերյալ.

-Ի՞նչ է պատկերված նկարում:

Ա.- Թագավորն ու թագուհին իրենց երեխայի հետ և հրեշտակ:

-Ըստ ձեզ՝ թագերը և պալատը այս նկարում ի՞նչ են խորհրդանշում:

Ա.- Արքայություն և հարստություն:

-Ի՞նչ խորհուրդ ունեն երեխան և հրեշտակը:

Ա.1- Երեխան խորհրդանշում է ամուսինների միասնականությունը:

Ա.2- Իսկ իմ կարծիքով, եթե երեխան կա, ապա կա նաև սեր և համերաշխություն:

Ա.3- Հրեշտակը իմ կարծիքով աղոթում է թագավորի և թագուհու համար:

Ա.4- Հրեշտակը միավորել է թագավորին և թագուհուն:

Ա.5- Եթե հրեշտակը նրանց գլխավերևում է, ապա նրանք միշտ երջանիկ և հաջողակ կլինեն:

բ) Աշակերտներին օգնեցինք ծանոթանալու դարձվածքներին, կրկնեցինք փոխաբերական իմաստ արտահայտող նախադասությունները: Դարձվածքները բացատրեցինք՝ օրինակներ բերելով: Օրինակ՝ *ականջները սրել*-մեծ ուշադրությամբ լսել,

ուշադրությունը լարել լավ լսելու համար, ականջները չորս անել:

զ) Կատարեցինք մեկնաբանություններ և բացատրություններ՝ կատարելով հետևյալ առաջադրանքները:

-Փակագծերում տրվածներից ընտրե՛ք այն բառը, որ նախադասության մեջ կունենա փոխաբերական իմաստ:

Ձորակով հոսում էր (լեռնային, գայրացած, վճիտ) գետակը:

Քաղաքի վրա հանդարտ իջավ (ցուրտ, ձմռան, վախվորած) երեկոն:

Փարթամ կանաչի մեջ (աճել էր, ժպտում էր, երևում էր) մի գեղեցիկ կակաչ:

(Ջինջ, կապուտակ, գվարթ) երկինքը լավ եղանակ էր խոստանում:

6.Բառային աշխատանք.

- Աշխատեցինք ուղղագրական արժեք ունեցող բառերի շուրջ.

Աղջիկ, հոգնած, մարդ, սուրբ, խորհրդանիշ, ամբողջ, մյուս, մարդավայել:

Կշռադատման փուլ.

Արդեն նկատեցինք, որ <<Օջախի հիմքը>> պատմության մեջ օջախ բառը գործածված է փոխաբերական իմաստով, որ նշանակում է ընտանիք: Մեր հասարակության հիմքը համարվում է ընտանիքը: Երեխան առաջին հերթին իր ընտանիքում է ձեռք բերում արժեքներ: Ըստ այդմ էլ, եթե նրա ընտանիքը ամուր է ու ճիշտ կառուցված, ապա երեխան կարող է միայն լավ ու գեղեցիկ արժեքներ ձեռք բերել իր ընտանիքից: Յուրաքանչյուր ընտանիք ունի իր հիմքը. մեկինը հենվում է՝ սիրո, մյուսինը՝ համերաշխության, մեկ ուրիշինը՝ վստահության վրա և այլն:

Կիրառեցինք <<Կենաց ծառ>> մեթոդական հնարը:

Աշակերտներին առաջարկեցինք նկարել իրենց ընտանիքի ծառը հետևյալ սխեմայով՝

Ընթացք-

Արմատ՝ ո՞րն է նրանց ընտանիքի միասնության բանալին՝ սեր, հարստություն,

միասնականություն, հաջողություն և այլն:

Բուն՝ փոխաբերական իմաստով ո՞ւմ են պատկերացնում այդ դերում: Ո՞վ կամ ովքե՞ր են պահում իրենց ընտանիքի ամրությունը:

Ճյուղեր՝ ընտանիքի անդամներն են՝ քույր, եղբայր, տատիկ, պապիկ և այլն:

Պտուղներ՝ այն երազանքներն են, որոնք կապված են իր ընտանիքի հետ (տե՛ս հավելված 1):

7. Տնային աշխատանքի հանձնարարում

<<Օջախի հիմքը>> կարդալ, գրել վարժություն 4-ը, էջ 53:

8. Աշխատանքի գնահատում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Կրտսեր դպրոցականների ուսումնադաստիարակչական գործընթացը, պայմանավորված տվյալ տարիքի երեխաների զարգացման առանձնահատկություններով, որոշակի պահանջներ է առաջադրում նրանց արժեկողմնորոշիչ հմտությունների ձևավորման առումով:
2. Մայրենիի դասընթացը դպրոցականների արժեքային կողմնորոշումների ձևավորված դասընթաց է, որն իրականանում է կրթության մատչելիության, հաջորդականության, շարունակականության ապահովմամբ՝ հաշվի առնելով երեխաների տարիքային և անհատական առանձնահատկությունները:
3. Փորձագիտական հարցումները ցույց տվեցին, որ մայրենիի դասագիրքը կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորման հիմքերից է, պարզապես նշված համատեքստում կարևոր են մանկավարժական պայմանները, ուսուցիչների կողմից կիրառվող մեթոդական քայլաշարերն ու աշակերտների վերաբերմունքային պատասխանատվության գործոնները:
4. Մայրենիի դասընթացում կրտսեր դպրոցականների արժեհամակարգի ձևավորման արդյունավետ մոդելը ներառում է գեղարվեստական ստեղծագործությունների ընթերցում, վերլուծում, թեմատիկ զրույցների իրականացում, բազմատեսակ առաջադրանքների կատարում և այլն:

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Դասի ընթացքում կիրառել հատուկ ընտրված մեթոդներ, որոնք կնպաստեն արժեհամակարգի զարգացմանը:
- Դասագրքի ստեղծագործություններից զատ օգտագործել լրացուցիչ նյութեր, վարժություններ, տեսաֆիլմեր, որոնք կնպաստեն նոր արժեքների ձեռքբերմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Գյուլամիրյան Ջ., Հայոց լեզվի տարրական ուսուցման մեթոդիկա, Երևան, 2006:
2. Գյուլամիրյան Ջ., Հայոց լեզվի տարրական ուսուցման մեթոդիկա, Երևան, 2006:
3. Հանրակրթության պետական կրթակարգ և Միջնակարգ կրթության պետական չափորոշիչ, Երևան, 2004:
4. Միքայելյան Մ., Զաքարյան Է., Դպրոցական հարմարման հոգեբանական առանձնահատկությունները հանրակրթական դպրոցի տարրական դասարաններում, «Հոգեբանությունը և կյանքը», Գիտահանր. հանդես, Երևան, 2013 (1-2):
5. Նաչաջյան Ա., Հոգեբանական բառարան, Երևան, 1984:
6. Պետրովսկի, Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն, Երևան, 1974:
7. Սարգսյան Վ. և ուրիշներ, Մայրենի 2, Երևան, 2010:
8. Փիլիսոփայական բառարան, Երևան, 1975:
9. Андреева Е.А., Нравственно-правовое воспитание младших школьников: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук Казан, гос. пед. ун-т. Казань, 2002.
10. Болдырев Н.И., Нравственное воспитание: вопросы теории. М.: Просвещение, 1978.
11. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте, СПб., 2008.
12. Вентцель К.Н. Нравственное воспитание и свобода. // Этика и педагогика творческой личности: В 2 т., Т.2.М., 1912.
13. Воспитание у младших школьников ценностного отношения к семье в условиях общеобразовательной школы, <https://mir-nauki.com/PDF/67PDMN418.pdf>.
14. Гаврилычева Г Ф., Младший школьник и его ценности // Начальная школа. - 2008. - №7.
15. Землянская Е. Н., Теория и методика воспитания школьников: учебник и практикум для СПО. М., издательство Юрайт, 2019.
16. Люблинская А.А., Детская психология. - М., 1971.
17. Маслов С.И., Эмоционально-ценностное образование младших школьников /С.И. Маслов, Тула, Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 1999.

18. Михайлова Е., Педагогические условия формирования нравственных ценностей у младших школьников во внеурочной деятельности <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/pedagogicheskie-uslovija-formirovanija-nravstvennyh-cennostej-u-mladshih-shkolnikov.html>:
19. Непомнящая Н.И., Психодиагностика личности: Теория и практика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений, М., 2001.
20. Нравственные ценности младших школьников, <http://eprints.zu.edu.ua/22352/1/2015%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F.pdf>.
21. Романовская З. И., Чтение и развитие младших школьников, М., 1992.
22. Слостенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостенина., М.: Издательский центр "Академия", 2002, http://krotov.info/lib_sec/shso/71_slas2.html.
23. Ценности младших школьников, <https://cyberleninka.ru/article/n/tsennosti-mladshih-shkolnikov>.
24. Rokeach M., The nature of human values, New York, 1973.
25. <http://www.ncela.gwu.edu/files/rcd/BE000443/Culture.pdf>
26. <https://moluch.ru/archive/164/45271/>
27. https://studme.org/1469111324110/pedagogika/tsennosti_kak_osnova_sotsializatsii_vo_spitaniya
28. <https://mir-nauki.com/PDF/67PDMN418.pdf>
